

ZAHORÁN CSABA*

Trianonról újra és újra

Miroslav Michela – László Vörös (red.): *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013.

(Miroslav Michela – Vörös László et al.: *A történelmi Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés. Emlékezetpolitikák Szlovákiában és Magyarországon*)¹

A „Trianonnak” nevezett komplex kérdéskör – vagyis a történelmi Magyarország felbomlása, az azt szentesítő békeszerződés és mindennek a következménye – ilyen vagy olyan formában, de napjainkig jelen van a magyarok és szomszédjaik közbeszédében. Mi több, nem csupán a történészeket és egyéb értelmiségieket, illetve időnként a politikusokat foglalkoztatja, hanem a hétköznapiakba is beszűrődik (igaz, ez gyakran a véleményformálók hatására történik). Magukat az eseményeket – az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését, a térség politikai átrendeződését, illetve a magyar–szomszéd kapcsolatok új alapokra

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: zahoran.csaba@btk.mta.hu

¹ A kötetet lásd:

<http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/286159/trianon.pdf> Meg kell említenem, hogy mivel a kötet egyik szakmai lektora („recenzense”) voltam, az olvasó ne is várjon tőlem lesújtó kritikát. A recenzió angol nyelven megjelent a *Hungarian Historical Review* 3, no. 2 (2014). számában (418–468. o.): http://epa.oszk.hu/02400/02460/00008/pdf/EPA02460_hungarian_historical_review_2014_2_456-463.pdf

való helyeződését politika- és diplomáciatörténeti szempontból már viszonylag alaposan feldolgozták, jelen kötet szerkesztői azonban valami másra vállalkoztak. Azt próbálták meg feltérképezni, hogy a magyarok és szlovákok miképp *emlékeztek* egykor és *emlékeznek* ma Trianonra.² Azaz hogyan értelmezzük, mily módon éljük meg, idézzük fel és gondolunk rá, miképp konstruáljuk meg, és végül hogyan adjuk tovább az újabb nemzedékeknek ezt a szerteágazó jelenséget. Hogyan épül be az életünkbe, sőt az identitásunkba egy olyan történet, amely sokakat csak távolról vagy közvetve érintett, ráadásul évről évre távolodik tőlünk, és így az ismereteink is egyre áttételesebbek róla.

A könyv egy többéves szlovák–magyar projekt végére tesz pontot. Szerkesztői – a Szlovák Tudományos Akadémia és a Magyar–Szlovák Történelem Vegyesbizottság támogatásával – 2010-ben Érsekújváron szervezték meg azt a konferenciát, amelynek anyagai nagyobb részéből született meg ez a kötet. Az elhangzott előadások egy része már megjelent magyar nyelven³, ám jelen formájában *A történelmi Magyarország felbomlása...* egy hosszú és alapos szerkesztési munka eredményeként állt össze, aminek köszönhetően egy valóban kiérlelt művet vehet kezébe a szlovák olvasó. Pedig nem lehetett könnyű dolga a szerkesztőknek – már a szerzőgárda nemzetiségi, korbeli és szakmai összetétele is utal a tartalom sokszínűségére. A szlovák, szlovákiai magyar és magyarországi magyar szakemberek mellett feltűnik egy francia történész is, a fiatalabbaktól az elismert kutatókig több nemzedék képviselteti magát, egyszerre több társadalomtudomány – a történettudomány, a politológia, a szociológia és a didaktika – területéről. Az egész kötetre jellemző az interdiszciplinaritás – a

² Magyar nyelven ugyanakkor már jó néhány munka született e témában, meglehetősen változó színvonalon. Érdemes közülük megemlíteni pl.: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Budapest: Osiris, 1998.; Szidiropulosz Archimédész (szerk.): *Trianon utóélete. A magyar társadalom Trianon-képe az ezredfordulón*. Kairosz Kiadó, é. n.; Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest: Osiris, 2003.; Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2004.; Száraz Miklós György (szerk.): *Fájó Trianon. A Trianon-jelenség*. M-érték Kiadó Kft., 2011.; illetve a kifejezetten Trianon emlékezetének szentelt *Trianoni Szemle* című, 2009 óta megjelenő folyóiratot.

³ A *Limes* folyóirat 2010/4. és 2011/1. számában.

szerzők nem félnek kilépni szűkebben vett tudományágukból, és alkalmazni a rokon területek módszereit és eredményeit. A történész szemszögéből pedig talán az a legizgalmasabb, hogy a téma több megközelítésével találkozhatunk, a „nemzetitől” az „analitikusig”. A szerkesztők érdeme, hogy ez a változatosság mégsem hat zavaróan, és nem feszíti szét a kötetet – a szövegek jól kiegészítik egymást, és végül szerves egésszé állnak össze. Bár a végeredményt nem lehet monolit egésként kezelni, de annál inkább tükrözi a valóságot, annak minden ellentmondásával együtt.

Az, hogy a szerkesztők egymás mellé állítják a szlovák és a magyar közgondolkodás Trianonhoz való viszonyulását, több szempontból is előremutató. Egyrészt ráirányítja a figyelmet arra a kérdésre, hogy mennyire (nem) értjük egymást. Azaz hogy a szlovákok, románok stb. hogyan látják, mit értenek a magyarok „Trianon-komplexusából”, a magyarok pedig miképp érzékelik a szomszédok sérelmeit, valamint hogy mennyire vagyunk tisztában *tulajdon* traumáinkkal. Az egyes tanulmányokból, illetve az egész kötetből kibontakozó kép nem éppen biztató: úgy tűnik, hogy mindenki inkább saját bajaival van elfoglalva, a másik problémáiról pedig nem tud (sőt mintha nem is nagyon érdekelnék – lásd 290. és 302). Ez – sajnos – nem túl meglepő, mint ahogy a két „nemzeti álláspont” nyilvánvaló összeegyeztethetlensége sem újdonság.

A kötet két szerkesztője, Miroslav Michela és Vörös László akkor a fiatal szlovákiai történész-nemzedékhez tartozik, amely aktívan és magas szakmai színvonalon kutatja a közös magyar-szlovák múltat, nem ritkán szorosan együttműködve a magyarországi történészekkel és társadalomtudósokkal is. Erre a munkára nemcsak az tette őket alkalmassá, hogy egyaránt otthonosan mozognak a magyar és a szlovák (illetve más idegen nyelvű) források között és a szakirodalomban, hanem szemléletük is, amely távol áll az etnocentrikus vagy egyenesen nacionalista irányzatoktól, és nem fél vitába szállni a hagyományos, „nemzeti” megközelítést alkalmazó „fősodor” képviselőivel sem.

A kötet tanulmányai választ adnak arra a szintén többször felmerülő kérdésre is, hogy van-e még egyáltalán értelme Trianonnal foglalkozni? Vajon a téma napirenden tartása nem inkább Trianon traumatizálását, a sebekben való öncélú (vagy nagyon is konkrét – politikai – céllal történő) vájkálást eredményezi? Noha az egyes írásokban teljesen eltérő vélemények is megfogalmazódnak,

összességükből úgy tűnhet, hogy Trianon szakmai alapú tematizálása és a vele kapcsolatos problémák „kibeszélése” pozitív irányba mozdíthatja a magyar–szomszéd párbeszédet, és hozzájárulhat az önismeret elmélyítéséhez is, mindegyik oldalon csökkentve a sérelmekből eredő feszültségeket. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy a kérdés felvetése ne a traumatizáló, nacionalista diskurzusba illeszkedjen, hanem a másik fél megértésének, álláspontja megismerésének vagy legalább saját véleményünk kulturált megfogalmazásának céljával történjen. A magyar–szomszéd viszonylatban azért is fontos, hogy folytatódjon a párbeszéd Trianonról, mert a szomszédos országok többségi nemzetei számára a trianoni békeszerződés olyan viszonyítási pont, amely egyszerre jelképezi önrendelkezésük megvalósulását és szolgál későbbi (nemzet)államépítésük alapjaként. Trianont „jogos döntésként”, „történelmi igazságtételként” fogják fel (285. és 290.),⁴ ami egyfajta dogmává szilárdult a nemzettudatukban, így bármelyik elemének megkérdőjelezése azonnal a „nagy magyar nacionalizmus” és „irredentizmus” vádját vonja maga után. A szomszédos országok értelmisége ekképp Trianont saját, gyakran súlyosan diszkriminatív (különösen 1989 előtt) kisebbségpolitikája legitimálására használtá-használja fel, ami ugyan kényelmes pozíció lehet, szakmailag viszont tarthatatlan. Hiszen a „trianoni status quo” kritikai – és elfogulatlan – elemzése ugyanolyan legitim törekvés, mint a korábbi állapotok vizsgálata.

A történelmi Magyarország felbomlása... a bevezető és a záró szövegen túl öt nagyobb fejezetre – témakörre – tagolódik, amelyek Trianon helyét vizsgálják meg a magyar és szlovák történelmi tudatban („Történelmi gondolkodás”: Vörös László, Etienne Boisserie), politikai diskurzusban („Trianon mint politikum”: Romsics Ignác, Štefan Šutaj, Simon Attila, Roman Holec, Peter Macho), a két ország történelemoktatásában („Oktatás, tankönyvek és oktatástan”: Jakab György, Viliam Kratochvíl, Vajda Barnabás), közemlékezetében („A nyilvános emlékezés ritualizációja”: Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs, Demmel József és Miroslav Michela) és köztudatában („A

⁴ Ez így jelent meg a cseh és szlovák történelemtankönyvekben is, lásd Otčenášová, Slávka: *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2010. 52.

történelmi Magyarország felbomlása és Trianon mint kulturális trauma”: Kovács Éva, Dagmar Kusá és Miroslav Michela).

A kötet egyes tanulmányai számos fontos témát érintenek, amelyek alaposabb bemutatása meghaladná e szöveg terjedelmi korlátait. Így itt csak néhány olyan kérdésre térek ki, amelyek főleg Vörös László és Kovács Éva írásában vetődnek fel, de kisebb-nagyobb mértékben máshol is előfordulnak. A két említett szerző egyaránt kifogásolja a „trauma nyelvének” használatát a diskurzusban, illetve a téma „nemzetiesítését”, ami a diskurzusban részt vevők többségének nemzeti (vagy nacionalista) szemléletéből következik. Az észrevétel több tekintetben valóban megalapozott, ám érdemes először leválasztani a történetírást a közbeszédről, és külön-külön vizsgálni mindkettőt.

Ha a magyar történetírást nézzük (beleértve a Magyarországon kívüli magyar történészeket is), látható, hogy a mérvadó történészek már évtizedekkel korábban elhagyták a nacionalista-etnocentrikus („nemzetépítő”) megközelítést (lásd 38–41.; igaz, Magyarországon e téren továbbra is komoly szakmai és emlékezetpolitikai viták zajlanak). A nacionalista szemlélet inkább csak a magyar történetírás perifériájára jellemző, hatása pedig változó, hullámokban erősödik vagy gyengül, ugyanakkor hangsúlyosan érvényesül még a szlovák történetírás fősodrában is (50.). Ebben nyilván nagy szerepet játszik, hogy a szlovák politikai és kulturális elitek számára a történettudomány különösen fontos – „nemzetépítő”, legitimációs – funkcióval bír, ami pedig elkerülhetetlenül korlátozza az önreflexiót. Nincs ez másképp a „trauma nyelvével” sem, amelyet a szlovák nemzeti sérelmek (dualizmus, első bécsi döntés stb.) és nem Trianon kapcsán használ a szlovák történészek tekintélyes része. Ami a tágabb értelemben vett magyar és szlovák közbeszédet illeti, vitathatatlan, hogy mindkettőben valóban meghatározó az etnocentrikus szemlélet és a „trauma nyelvének” alkalmazása. Mint ahogy ahhoz sem fér kétség, hogy a Trianonnal foglalkozó diskurzus „traumatisálásának” elkerülése érdekében minél körültekintőbb és szabatosabb fogalomhasználatra lenne szükség, ami főképp – de nem kizárólag – a diskurzus magyar résztvevőinek a felelőssége. Mindazonáltal a kérdés *nemzeti* nézőpontból történő megközelítése önmagában még korántsem egyenlő a *nacionalista-etnocentrikus* szemlélet elfogadásával, hanem csak egy bizonyos – jelen esetben a „nemzeti” – értelmezési keret használatát jelenti. Egy olyan keretét,

amely a nemzeti eszme (és a nacionalizmus) terjedésével az utóbbi másfél évszázadban egyre relevánsabbá vált, és a nemzetállamokra támaszkodva jelenleg is erősen tartja magát. A történelem „nemzeti prizmán” keresztül való észlelése ugyanakkor még nem torzítja el szükségszerűen annak értelmezését, míg a „nacionalista-etnocentrikus” megközelítésbe ez a torzulás gyakorlatilag bele van kódolva, ami egyet jelent a szakmai szempontok sérülésével is. A „nemzeti” értelmezési keret érvényességéről és alkalmazásának módjáról természetesen lehet (kell) vitatkozni, ám mellőzése vagy teljes kiiktatása ugyanolyan zsákutcába vezethet, mint abszolutizálása és fenntartások nélküli használata. Sommás elvetése helyett talán inkább azt érdemes figyelni, hogy a nemzeti nézőpont mennyire befolyásolja a diskurzust, elvárva a kettős mérce kerülését, a következetességet és a pontos és érzelemmentes fogalmazást.

Amennyiben elfogadjuk a nemzeti értelmezési keret legitimitását, akkor magyar (nemzeti) szempontból igenis jogosnak tekinthető Trianon „nemzeti katasztrófaként” való értékelése. Így ez nem „nacionalista” vagy „traumatizáló” megközelítés, hanem csak kifejezi azt a tényt, hogy a magyar nemzeteszmet és a nemzeti alapon szervezett magyar közösséget (illetve a magyar nemzettudatot) súlyos csapás érte az I. világháború végén.⁵ Még akkor is, ha a magyar nemzetállam építése 1918 végéig gyakran a nem magyar népcsoportok rovására történt. Az a kritika, amelyet főleg Kovács Éva fogalmaz meg a trauma nyelvének és a nemzeti megközelítésnek a közbeszédben történő alkalmazásáról, mintha célt tévesztene, mivel a következményekre vonatkozik, nem pedig a kiváltó okokra. Hiszen napjainkban Trianont elsősorban nem maga az 1918–1920 közötti történelmi események teszik aktuálissá – ez csak egy viszonylag korlátozott kiterjedésű szubkultúra egyes tagjait mozgatja meg –, hanem a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek helyzetének rendezetlensége. A kifogásolt „sérelmi”, Trianont „traumatizáló” magyar diskurzus pedig nemritkán az ott – a magyarok kárára – érvényesülő nemzeti-nemzetállami mechanizmusokra való reakcióként is értelmezhető, és nem csupán

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Zahorán Csaba: A trianoni labirintus. A Trianon-jelenség és okai a mai magyar közgondolkodásban. In Szalai László (szerk.): *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Budapest: L'Harmattan–ELTE BTK – Kelet-Európa Története Tanszék, 2013. 9–54.

az egykori „magyar birodalom” nosztalgikus vagy frusztrált visszasírása. Vagyis amíg Szlovákia és Románia – hogy csak a két legnagyobb magyar népességgel rendelkező szomszédos országot említsen⁶ – olyan (nemzet)államként működik, amely a kisebbségek integrációját azok asszimilációja révén kívánja megvalósítani (mint a történelmi Magyarország 1918 előtt), addig nem fog sikerülni nemzeti szempontból semlegesíteni a diskurzust. Ez csak akkor járhat eredménnyel, ha maguk az érintett államok kisebbségpolitikája is semlegessé válik nemzetileg, vagyis a többségi elitnek felhagynak országuk „nemzetiesítésével”.

Ám a könyv azért is hiánypótló, mert megjeleníti a magyar és szlovák történetírásokon *belüli* vonulatokat is, a klasszikus „nemzeti” (de nem nacionalista) narratívától az „analitikus”, vagyis a nemzeti kereteket megkérdőjelező megközelítésig.⁷ A szlovák olvasók így szembesülhetnek a gyakran egyneműnek képzelt „magyar álláspont” differenciáltságával – erre remek példa Kovács Éva írása, amely magas szakmai szinten képviseli a trianoni traumát (a téma traumatizálását) elutasító véleményt (amellyel természetesen lehet tovább vitatkozni, lásd az *Élet és Irodalom* lapjain néhány éve lefolytatott heves polémiát⁸) –, de kirajzolódnak a szlovák diskurzuson belüli, igaz, kevésbé látványos árnyalatok is.

A történelmi Magyarország felbomlása... szerkesztői és kiadója ugyan szlovákiaiak, mégis több szempontból is közös, magyar–szlovák vállalkozásról beszélhetünk (főleg, ha a 2010-es konferenciát is ideszámítjuk), amely beleillik a szlovák és magyar

⁶ Szlovákiában közel 460 ezer, Romániában pedig közel 1,240 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek a két országban a 2011-ben lebonyolított népszámlálások során.

⁷ Ezzel kapcsolatban l. pl. László Vörös: How to Define a „Nation”? A Thing, a Group, or a Category? In: Hudek, Adam et al.: *Overcoming the Old Borders. Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava, Institute of History, Slovak Academy of Sciences in Prodama, 2013. 11–23.

⁸ Lásd Kovács Éva: Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg – Trianon traumatikus emlékezetéről. *Élet és Irodalom*, 2010/54. 39.; Ungváry Krisztián: A meg nem értett Trianon. *Élet és Irodalom*, 2010/54. 49.; Kovács Éva: Csak azért is: neurózis. *Élet és Irodalom*, 2011/55. 4.; Ungváry Krisztián: Egy hitelrontás ellenében. *Élet és Irodalom*, 2011/55. 10.; Kovács Éva: Az a konok okság. *Élet és Irodalom*, 2011/55. 12.; Tamás Pál: A Trianon-vitához. *Élet és Irodalom*, 2011/55. 17.

történészek és társadalomtudósok sokoldalú együttműködésének folyamatába. Csak üdvözölni lehet azt az üzenetét, hogy a Trianonnal (és általában az etnicitással) kapcsolatos kutatásokat érdemes más szintekre és területekre is kiterjeszteni, például a mindennapok történetére (63).⁹ Az pedig, hogy a kötetben kiemelt helyet kap a trianoni kérdéskör „analitikus” megközelítése, azokra a módszerekre irányítja a figyelmet, amelyek alkalmasak lehetnek az időnként – a nemzeti igazságok kizárólagossága miatt – megrekedő magyar–szlovák szakmai párbeszéd továbbblendítésére, vagy adott esetben teljesen új alapokra való helyezésére.

A könyvnek csak kevés hiányosságot lehet felróni, és azok sem súlyosak. Néhány szövegben előfordulnak kisebb átfedések – például a szlovák történeti kánon létrejöttét Vörös László, valamint Dagmar Kusá és Miroslav Michela is taglalják –, ez utóbbi szerzőpáros tanulmányában pedig helyenként mintha túlburjánzana az elméleti rész. Jakab György és Viliam Kratochvíl írásai is jobban koncentráltak volna Trianonra, ami praktikus segítséget is nyújthatott volna a történelemtanárok számára a témakör oktatásához.¹⁰ Romsics Ignác Trianon elismert szakértője, ám itt közölt tanulmánya ennek fényében meglehetősen szűkszavú, pedig a szlovák olvasókat is bizonyára érdekelte volna a téma részletesebb kifejtése.¹¹ Ha pedig a szerkesztők eltekintettek volna attól, hogy csak az érsekújvári konferencia anyagára szűkítsék a kötetet, Zeidler Miklós írását jól kiegészítette volna Boros Géza cikke a trianoni emlékművek aktuális sorsáról.¹² Igaz, a trianoni diskurzus szinte lezárhatatlan és folyamatosan gyarapszik, amit több, nemrég megjelent munka is bizonyít,¹³ magyar–szlovák viszonylatban pedig érdemes

⁹ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.

¹⁰ Lásd pl. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/egyezzuenk-ki-a-multtal/6630-trianon-8211-tortenelemora>

¹¹ Igaz, Romsics kézikönyve a trianoni békeszerződésről szlovák nyelven is megjelent:

¹² Boros Géza: Trianon köztéri revíziója 1990–2002. *Mozgó Világ*, 2003/2. 3–21.

¹³ Lásd pl. György Péter: *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2013. Feischmidt Margit: Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.

megemlíteni Roman Holec egy másik, a magyar történetírás és közbeszéd legújabb fejleményeire kritikusan reflektáló, polemikus hangvételű írását¹⁴ (magyar részről két válasszcikk is született¹⁵) vagy akár Dušan Trančík szlovák rendező *Történelemóra* című kiváló dokumentumfilmjét is megemlíthetjük.¹⁶

Talán nem túl nagy naivitás azt hinni – vagy legalább remélni – hogy a kötet előmozdíthatja a szlovák és a magyar közgondolkodás fejlődését Trianonnal kapcsolatban, tudatosítva azt a tényt, hogy a történelmi Magyarország felbomlása nem oldotta meg a Kárpát-medence nemzeti-nemzetiségi problémáit, hanem csak Magyarország határian kívülre helyezte őket. A (jó) megoldás pedig azóta is várat magára.

¹⁴ Magyar nyelven lásd Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011/4. 109–132.

¹⁵ Zahorán Csaba: A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Válasz Roman Holec: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii című cikkére. *Történelmi Szemle* LIII (2011) 4. sz. 591–613. és Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. *Történelmi Szemle* LIV (2012) 3. sz. 469–490.

¹⁶ *Hodina dejepisu* <http://www.filmpark.sk/production/production/the-lesson-of-history/>. A filmről magyarul: http://indafilm.blog.hu/2013/12/30/mit_keresnek_itt_a_magyarok